mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

Lula da Silva'dan Bolsonaro'ya Brezilya'da Siyasal Dönüşüm

Yavuz Yıldırım, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-1031-1537,
e-posta: yavuz.yildirim@ohu.edu.tr

Özet

Çalışmanın konusu, geçen 20 yıllık süreçte Brezilya'da başta başkanlık düzeyinde yaşanan siyasi değişimleri ve tartışmaları analiz etmektir. Demokrasilerde otoriterleşme ve popülist sağın yükselişi tartışmasına Avrupa dışından en tipik örneklerden biri, son yıllardaki gelişmelerle birlikte Brezilya olmuştur. Brezilya'nın 2003'te Lula da Silva yönetiminden 2019'da başlayan Bolsonaro yönetimine kadar geçirdiği değişim dalgası, popülizmin demokrasiye yönelik eleştirilerinin farklı kanatlarını sembolize etmektedir. Ülke 2013'ten bu yana protestolar, yolsuzluk soruşturmaları gibi konular etrafında yoğun siyasal ve sosyal krizler geçirmiştir. Bu çekişmeli süreç, Partido dos Trabalhadores'in (İşçi Partisi/PT) dördüncü döneminde başkan Dilma Rousseff'in görevden azledilmesi ile sonlanmıştır. Çalışmanın argümanı, popülist solun kısa vadeli başarılarını kurumsal dönüşümle destekleyemediği ölçüde hızlı bir çözülme yaşadığıdır. Brezilya örneğinde 2003-2015 arası gelişmelerde, popülist solun yürüttüğü denge politikalarının boşa çıktığı görülmektedir. Merkez siyasetin korunması, liberal demokratik sistemlerde oldukça zorlaştığı ve buna bağlı olarak radikal siyasetin yükselişe geçtiği söylenebilir. Çalışmada öncelikle PT'nin yükseliş süreci, seçimleri kazanan parti adayları Lula da Silva ile Dilma Rousseff'in başkanlık dönemlerindeki kritik gelişmeler ve ardından 2019 başında göreve gelen Bolsonaro'nun yükselişi analiz edilecektir. Brezilya'da soldan sağa hızlı geçiş üzerinden bir yandan da liberal demokrasilerde merkez siyasetin önemli derece yıprandığı ve demokrasilerin seçimle eş tutulan prosedürel boyutun sistemi demokratikleştirmek için yeterli olmadığı tezi işlenecektir. Bu çerçevede çalışmanın amacı liberal demokrasilerin tıkanıklığını aşmak için popülist siyasetin nasıl keskin dönüşümlere yol açabileceğini göstermektir. Brezilya'da değişim isteğini 2000'lerin başında ilk 20 yıl demokratik sol/popülist-sol sembolize ederken bugün ise aşırı-sağ/popülist-sağ karşılamaktadır. Bu keskin değişimin temel nedeni, PT'nin kurmaya çalıştığı yeni demokratik hegemonyada paydaşlarını ya da ittifak yapacağı kesimleri doğru seçememesidir. PT'nin yükselişini sağlayan örgütlü toplumsal kesimlerle, sendikalarla ve yerel hareketlerle olan bağ bozulmuş ve iktidarda kalmak için merkez sağ ve elitlere daha çok taviz verilmiştir. Sistemi kontrol eden elitlere karşı, sol popülizmin demokrasiyi genişletme ve tabana yayma hedefi belli bir noktada dirençle karşılaşmıştır. Rousseff'in

azledilmesi sürecinde yükselen sağ popülizmin krizin faturasını toplumsal farklılıklara çıkarmak isteği ve yakın geçmişe yönelik tepkisi, Bolsonaro gibi bilindik olmayan, görece yeni ve yıpranmamış bir ismin öne çıkmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Popülist-Sol, Popülist-Sağ, Demokratikleşme, Brezilya, Kolektif Eylemler.

The Political Transformation of Brazil from Lula da Silva to Bolsonaro

Abstract

The topic of the study is to analyze the basic developments in Brazil in the two decades around the changing presidency and political developments. Brazil is one of the most distinctive cases from outside of Europe in the debate on authoritarianism in democracies and the rise of populist right in recent years. The wave of change at Brazil from the Lula da Silva administration to the Bolsonaro administration symbolizes the different sides of populism's critique to democracy. The country has experienced profound political and social crises around protests and corruption investigations since 2013. This contentious process ended with the impeachment of the president Dilma Rousseff in the fourth term of the PT. The argument of the study is that the short-term successes of the populist left have experienced a rapid decay because of the failure to support the institutional transformation. The events between 2003 and 2015 could be seen as the failure of populist left policies. It might be said that the maintenance of central politics becomes harder in liberal democratic systems and correspondingly radical politics is rising in this continuum. In this context, the aim of the study is to indicate how populist politics can lead to sharp transformations in order to overcome the obstruction of liberal democracies. While the democratic left / populist-left symbolized the desire for change in the first 20 years in the early 2000s in Brazil, today the far-right / populist-right encounters it. The main reason for this sharp change is that the PT could not choose the correct partners or the groups it will collaborate in the new democratic hegemony which it is trying to establish. The connection with the organized social groups, trade unions and local movements that led the PT to rise was broken and more concessions were made to the center-right and elites to stay in power. Against the elites who controlled the system, the goal of left populism in order to expand and spread democracy encountered a resistance. The claim and reaction of the right-wing populism, which rose in the process of impeachment of Rousseff, to bring the cost of the crisis to social differences and towards the recent past made highlighted an unfamiliar, relatively new and outsider name like Bolsonaro.

Keywords: Populist-Left, Populist-Right, Democratization, Brazil, Collective Actions.

Giriş

Demokrasilerde otoriterleşme ve popülist sağın yükselişi tartışmasına (Levitsky ve Way, 2010; Merkel, 2004, 2010) Avrupa dışından en tipik örneklerden biri, son yıllardaki gelişmelerle birlikte Brezilya olmuştur. Sömürge tarihi, kapitalist ekonomik ilişkilerin yerleşmesi, askeri darbelerin etkileri gibi pek çok açıdan Latin Amerika siyasetinin önemli ülkesi Brezilya, 2000'lerin ilk 20 yılını büyük oranda sol/popülist-sol eğilimdeki başkanlarla geçirirken ikinci 20 yıla tam tersi istikamette başlamaktadır. 2019 başında göreve gelen Jair Bolsonaro, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Donald Trump'la benzeştirilen söylem ve eylemleriyle Brezilya'nın yakın geçmişteki siyasal çizgisinden sapmayı simgelemektedir. Bu çalışma bu dönüşümü analiz etmeye çalışmaktadır.

Aşağıda yeniden değinileceği gibi, popülizm tartışmaları son dönemde demokrasilerin dönüşümünde önemli derecede kullanılmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2013; Mudde (der), 2016; Müller, 2017; Stavrakakis vd. 2018). Demokrasinin, elitlerin ve uzmanların yönetimi olmasına karşı, yeniden halkın yönetimi olarak tasavvur edilmesini öneren bu yaklaşım, bir ideoloji olmaktan ziyade siyasetin işleyişine yönelik genel tepkilerdir. Bu tepkiler, kendini çoğunlukla toplumsal protesto ve eylemlerle göstermektedir. Kendini ana akım siyasetin karşısında gösteren yeni/farklı siyasal eğilim ve kişilerin yükselmesi, bu tepkilerin somutlaştığı alanlar olabilir. Popülizm, bu noktada halkın yeniden demokrasinin ana unsuru olması için ahlaki bir talebi içerir. Ancak popülist hamleler, kurumsal ve ekonomik dönüşümle birlikte işlemezse sınırlı ve çoğu zaman da ters etkilere yol açabilecek eksen haline gelebilir (Mudde ve Kaltwasser, 2013:209).

Halkın siyasette yeniyi arayışının sonucu bağlamında bu süreçte yeni isim ve alternatifler öne çıkar. Ancak halkın taleplerinin nasıl ve hangi noktaların öne çıkarılarak uygulanacağı, popülizmin seyrini etkiler; tek tip bir kalıptan bahsedilemez. Özellikle ekonomik krizleri aşamayan demokrasiler popülist yorumlara daha açık hale gelmektedir. Popülizmin kısa süreli ve acil tepkilere dayanması, bu dalgayı kullanan siyasal pozisyonların hızlı yükselişine ve düşüşüne tanık olur. Brezilya örneğinde bu dalgalanmaları görmek mümkündür.

Brezilya 2013'ten bu yana protestolar, yolsuzluk soruşturmaları, görevden alınan başkanlar gibi konular etrafında yoğun siyasal ve sosyal krizler geçirdi. Bu kriz durumu, uzun süredir sistemde hâkim olan iki parti dışında yeni bir parti ve ismin liderliğine tanık olacak bir süreç başlattı. Oysaki, ABD'yle ilişkileri her zaman gerilimli olan bu bölgenin 2000'lerin başından itibaren küresel hegemonyaya karşı farklı bir eğilimin liderliğini yapma potansiyeli belirmişti.

2002'de İşçi Partisi (Partido dos Trabalhadores / PT) adayı Luiz Inacio Lula da Silva'nın[1] başkanlığa seçilmesi ve 2003'te göreve başlaması, benzer dönemlerde Venezüella ve Bolivya'da sol/sosyalist ve anti-emperyalist çizgideki başkanların göreve gelmesi, bir değişimi gösteriyordu. Bu yeni vizyon, elitist siyaset eğiliminin aşılarak popülist sol olarak ifade edilebilecek demokrasiyi daha geniş kesimlere yayma mücadelesinin ilk adımı şeklinde görülebilirdi. Ancak gerek yerli ve yabancı elitlerin müdahaleleri gerekse üstesinden gelinemeyen yolsuzluk skandallarıyla birlikte 20 yıl sonunda Brezilya yeniden bir karmaşanın, liberal-muhafazakâr dengenin ve ABD eksenli siyasetin gölgesinde kalmıştır.

Bu çalışmada öncelikle PT'nin yükseliş süreci, seçimleri kazanan parti adayları Lula da Silva ile Dilma Rousseff'in başkanlık dönemlerindeki kritik gelişmeler ve ardından 2019 başında göreve gelen Bolsonaro'nun yükselişi analiz edilecektir. Brezilya'da soldan sağa hızlı geçiş üzerinden bir yandan da liberal demokrasilerde merkez siyasetin önemli derece yıprandığı ve demokrasilerin seçimle eş tutulan prosedürel boyutunun sistemi demokratikleştirmek için yeterli olmadığı tezi işlenecektir. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı liberal demokrasilerin tıkanıklığını aşmak için popülist siyasetin nasıl keskin dönüşümlere yol açabileceğini göstermektir. Çalışmanın bir makale olarak sınırlılığı gereği, popülizm tartışması Brezilya siyaseti bağlamında ele alınacak ve kavrama dair teorik tartışma daha sınırlı tutulacaktır.

Çalışmanın argümanı, popülist solun kısa vadeli başarılarının kurumsal dönüşümle destekleyemediği ölçüde hızlı bir çözülme yaşadığıdır. Kurumsal dönüşüm ile kastedilen genel anlamıyla devlet yapısının ve karar-alma mekanizmalarının değişimidir. Parlamento içi mücadele, partiler arası denge, bürokratik yapı, elitler arası çekişme ve örgütlü muhalefetin desteğini almak şeklinde farklı boyutları olan bu işleyiş, Brezilya siyasetinde PT'nin çeşitli müdahaleleriyle kısmen değiştirilmiştir. Aşağıda değinilecek olan sosyal politikalar ve refah devleti uygulamaları buna örnektir[2]. Bunlar sol popülizmin örnekleri olarak da gösterilebilir. Ancak örgütlü muhalefet ve yerel hareketlerle olan bağ, yerini elitlerle kurulmak istenen denge politikasına bıraktıkça PT bu dönüşümü kapsamlı ve uzun vadeli hale getirmekte zorlanmıştır. Paul Cammack'ın (2000:160) belirttiği gibi yeni düzenin kurulmasında eski kurumların dağıtılması önemli bir aşamadır ve PT bunu başaramamıştır. Latin Amerika'da diğer bölge ülke örneklerinde (de la Torre, 2017; Conniff (der), 2012), örneğin Peru, Arjantin ve yakın dönemde Morales sonrası Bolivya'da görülebileceği gibi bunu başaramamak karşı popülist dalganın oluşumuna kolaylıkla yol açmaktadır.

Brezilya'da değişim vaadi konusunda benzeşseler de çok farklı pratikleri uygulayan popülist solun yerini bıraktığı popülist sağ, halkın ekonomik

gelişmeler ve yolsuzluk soruşturmalarıyla artan tepkisini kendine kanalize edebilmiş ve siyasi programdan ziyade alternatifsizliğin geliştirdiği bir lider etrafında toplanarak bu tepkiyi somutlaştırmıştır. Siyasete güvensizlik, yakın geçmişe tepki ve ekonomik krizin birleşimiyle ortaya çıkan yeni popülist sağ alternatiflerin, dışlayıcı söylem, sosyal politikalardan uzaklaşma ve demokratik kurumlara kişisel müdahaleler şeklinde ilerleyen küresel çapta ortak bir kalıbı vardır. Demokrasinin sıradan insanla ve tabanla kurduğu bağı hangi temel kavramlara dayandırdığı noktası önem kazanmaktadır. Ekonomik dönüşüm ve dayanışma fikrini geliştiren popülist sol yerine dışlayıcılık, nefret ve korku gibi eski bilindik duyguları tetikleyen yeni popülist sağın demokrasinin krizini yönetmekte kendince daha başarılı olduğu söylenebilir. Brezilya örneğinde sol, tabanla kurduğu ve onu güçlendiren bağları zamanla zedelediği için bu sürecin kaybedeni olmuştur.

Siyasal Sisteme ve PT'nin Yükselişine Genel Bakış

16. yüzyılda başlayan Portekiz sömürgeciliğinin ardından 1822'de bağımsızlığını kazanan Brezilya'da modern siyasi tarihi altı döneme ayrılabilir (Garmany ve Peraria, 2019: 33-35): 1822-1889 İmparatorluk, 1889-1930 Eski Cumhuriyet, 1930-1945 Getulio Vargas dönemi, 1945-1964 İkinci Cumhuriyet, 1964-1985 askeri diktatörlük, 1985'ten günümüze Yeni Cumhuriyet. Bu geçiş dönemlerinin Latin Amerika'daki diğer örneklere göre daha az kanlı olduğu belirtilmektedir. Genellikle ülke içi elitlerin uzlaşması ve pazarlıkları neticesinde gerçekleşen geçişlerde, kanlı müdahaleler daha çok yukarıdan aşağıya, fakir ve yerli kesimler aleyhine uygulanan politikalarda kendini göstermiştir[3]. Ülkenin demokratikleşme sürecinde 1990'ların başına kadar olan dönemde otoriter eğilimler güçlüyken 1995-2010 arası dönem, ikinci dalga, görece daha istikrarlı bir "koalisyonel başkanlık" olarak ilerlemiştir. Brezilya'nın başkanlık sistemi ve yasama-yürütme organlarının ilişkisi ABD sistemine benzerken, Anayasa ve parti sistemi açısından farklılık göstermektedir (Garmany ve Peraria, 2019: 35-36).

5 Ekim 1988'de kabul edilen Brezilya Anayasası pek çok konuda oldukça detaylı maddelere sahiptir. Anayasa'da belirtildiği gibi Brezilya federal bir ülkedir ve hepsi otonom olan belediyeler, Federal Bölge, eyaletler ve Birlik'ten oluşmaktadır (md. 18). Federasyon'un ilkeleri (egemenlik, vatandaşlık, insan olma onuru, girişim özgürlüğü ve emeğin sosyal değeri, siyasal çoğulculuk) 1. Maddede 5 temel unsur olarak sıralanmıştır. Girişim ve emek vurgularının birlikteliği, ülkenin daha sonraki gerginliklerinde belirleyici olmuştur. Egemenlik "doğrudan ya da seçilmiş temsilciler aracılığıyla" halka verilmiştir. Bu ikili özellik, katılım ve temsil mekanizmaları için karma ve alternatif yapıların oluşmasını

sağlamaktadır (Avritzer, 2019: 2). Anayasanın ikinci bölümü tüm vatandaşların temel haklarını koruma altına alırken idam cezasını yasaklayan ifadelere sahiptir. Anayasal Kurumların görevleri oldukça kapsamlı şekilde sıralanmıştır. 85. Maddede Başkan'ın sorumlulukları arasında sayılan bütçe kanununun ihlal edilmemesi ve yönetimde doğruluk ilkeleri, daha sonra Rousseff'e yönelik görevden alma sürecinin temel kaynağı olmuştur. Başkan'ın suçlarına yönelik iddialar, ayrıca diğer spesifik yasalara da dayandırılmaktadır (v-brazil.com/government/laws/constitution.html, 2020).

Yürürlükteki 1988 Anayasası'na göre Brezilya'da doğrudan seçilen ve 4 yıl (en fazla iki dönem) görev yapan başkan, iki kanatlı (Senato ve Temsilciler Meclisi) meclisle birlikte çalışır. Senato'da 26 eyaletin her biri 3 vekille temsil edilirken Temsilciler Meclisi'nde nüfusla orantılı şekilde 513 vekil bulunmaktadır. 1985 sonrası Başkanların partileri ulusal mecliste yüzde 20'yi geçen bir çoğunluğa ulaşamamıştır ve hükümetlerde en az 4 partili koalisyonlar yaşanmıştır; koalisyondaki partilerin sayısı gittikçe yükselmiştir. Sisteme bu yüzden koalisyonel başkanlık adı verilir. 2013 sonrası siyasal kilitlenmenin yaşandığı, Lula da Silva'nın cezaevine girdiği, Rousseff'in başkanlıktan azledildiği süreç, bu bölünmüş siyasi yelpazenin ürettiği bir krizdir. Bu süreç demokrasinin kurumsallaşması adına yeniden karamsar bir tablonun çizildiği dönem olmuştur (Avritzer, 2019). Rousseff görevden alınan ilk başkan değildir; 1992 yılında Fernando Collor da kardeşiyle ilgili suçlama nedeniyle görevden uzaklaştırılmıştır. Ancak asıl sorun, bu durumun demokrasinin güçlendirildiği bir dönemde yeniden yaşanmasıdır.

1988 Anayasası, temsil ve katılım kavramlarının karışımı üzerine kurulu bir siyasal yapı öngörmüştür. Bunun iyi bir yöntem mi yoksa sistemi kilitleyen rolü mü olduğu tartışmalıdır (Avritzer, 2019). Başkanların ilk veya ikinci turda yüzde 50'nin üstünde oyla seçilmesi gerekliliği yönetimde istikrar düşüncesiyle yürütme organını güçlü kılarken parlamentoda ise farklı partilerin olmasını sağlayarak temsilde adaleti önemseyen bir sistem inşa edilmek istenmiştir. 1994'ten 2010'a kadar çok sayıda partinin koalisyon kurarak yönetimde söz sahibi olması bu dengenin göstergesidir. Meclis'teki nispi temsil sistemi, çok sayıda etnik grubun yaşadığı ve toplumsal bölünmüşlüğün fazla olduğu ülkede küçük partilerin de meclise girmesini sağlamaktadır. Esasen güçlü bir Başkan'ın olduğu ülkede "tam ve kısmi veto, kanun hükmünde kararname çıkarma, belli kanunların ivedi bir şekilde görüşülmesini isteme gibi önemli yetkileri bulunmaktadır. Ayrıca kanunların büyük çoğunluğunun (yaklaşık %80) yürütme kaynaklı olduğu görülmektedir" (Solak, 2015: 249). Başkanlık sisteminin Brezilya uygulaması zamanla uzlaşma kültürünün gelişmesine katkı sunsa da Başkan'ın partisinin koalisyon için diğer partilere verdiği bakanlıkların sayısındaki artış, Rousseff örneğinde olduğu gibi muhalefetin elinde bir silah

olarak da kullanılabilmiştir. ABD esinli siyasi sistemde Anayasa Mahkemesi de belirleyici role sahiptir ki yargının artan gücü kriz döneminde gündemde olmuştur.

Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış ve etnik farklılıkların çok olduğu bir ülkede yerel ve ulusal dengenin kurulması oldukça zordur. Bazı partiler sadece yerel düzeyde seçimlere girmektedir. Yerel düzeydeki oluşumlarla bağlantıların güçlü olması, partilerin ulusal düzeyde güçlenmesinin temel koşullarından biridir. PT'nin bu açıdan sendikalarla kurduğu bağ üzerinden ulusal bir parti haline geldiği görülmektedir. Özellikle Central Unica dos Trabalhadores (Birleşik İşçi Konfederasyonu / CUT) ve Topraksızlar Hareketi (MST), PT'ye yakın oluşumlar olarak gösterilebilir (Hunter, 2010: 55-56; Saad-Filho, 2007: 129). Toplumsal hareketlerin ve diğer çeşitli sivil toplum aktörlerinin oluşturduğu konferanslar, Brezilya siyasetinde önemli rol oynar ve PT'nin bunlarla da bağı kuvvetlidir. Öte yandan geniş bir coğrafyada seçim kampanyası yürütmenin fiziksel ve mali zorluğu nedeniyle de yerel oluşumlar önem kazanır (Avritzer, 2019).

Pek çok partinin bulunduğu Brezilya'da sol ve sosyalist partiler oldukça fazladır. Çeşitli tarihlerde kapanan, yasaklanan ya da diğer partilerle birleşen partiler bulunmaktadır. 1922 tarihli Brezilya Komünist Partisi (PCB), benzer geleneğin devamı niteliğinde 1962'de yeniden kurulan Brezilya'nın Komünist Partisi (PCDoB), 1947 tarihli Brezilya Sosyalist Partisi (PSB), 1972'de kurulan Brezilya Birleşik Sosyalist İşçi Partisi (PSTU), 1979 yılında kurulan Demokratik Emek Partisi (PDU) gibi partiler ülkedeki radikal sol geleneğin örneklerindendir. PCB'nin çeşitli üyeleri, parti yasaklandıktan sonra diğer partilerle ittifaklar kurarak Kongre'ye ve şehir konseylerine seçilirken, ulusal kalkınma stratejisini takip eden siyasetçilere ve programlara yönelik destek verildiği belirtilmektedir (Saad-Filho, 2007: 125).

1980 yılında kurulan PT, 1990'lar boyunca yönetimde olan sosyal demokrat rakibi Partido da Social Democracia Brasileira'ye (PSDB) göre daha soldadır. Demokratik sosyalizm olarak nitelendirilebilecek bu pozisyon, askeri darbe sonrası dönemden çıkış sürecinde etkili bir muhalefet odağına dönüşmüştür. Lula da Silva partinin kuruluş dönemlerinden itibaren önemli bir figür olmuştur. 1985'te son kez askeri rejim altında seçime giren Brezilya'da 1988 seçimlerinden itibaren Lula da Silva başkanlık yarışlarının içinde bulunmuştur. 1989'da ikinci tura kalırken, 1994 ve 1998'te ilk turda biten seçimlerde yüzde 30 civarı oy almıştır (electionresources.org/br, 2020). 1980'lerin ortalarından itibaren PT çok sayıda belediye başkanlığı kazanmaya başlamış ve yerel demokrasi deneyimleri, başkan adaylığının güçlenmesinde önemli düzeyde etki etmiştir (Hunter, 2010: 104-105; Bruera, 2013: 72-73). Özellikle katılımcı

bütçe deneyiminin hayata geçirildiği Porto Alegre örneği bu açıdan önemlidir. Küreselleşme-karşıtı düşüncenin bir araya geldiği Dünya Sosyal Forumu, başlangıçtan itibaren sürece hakim olan Brezilyalı aktivistlerin etkisiyle ilk kez 2001'de Porto Alegre'de toplanmıştır. Bu gelişmeler Avrupa ya da Kuzey ülkelerinde görülmeyen alternatif bir siyasetin geliştirilmesi umudunun bu kadim topraklarda yeniden doğuşunu sembolize etmekteydi.

"PT, işçi sınıfı ile müttefikleri arasında bir iktidar bloku oluşturmaya doğru yönelen bir partidir. Kendi mücadeleciliği ile sürekli kıpırdayan bir toplumun canlılığı arasında organik bir ilişki kurmayı başarmıştır" (Savran, 2006: 126). Brezilya'daki değişimde Lula da Silva'nın başarısı hem onun kişisel hem de partinin örgütlü mücadelesinin başarısı olarak görülmektedir (Samuels, 2006). Ancak partinin belirleyiciliği Lula da Silva'nın politikaları üzerinde her zaman fazla olmamıştır. Üç kez seçim kaybeden bir adayın yeniden seçime aday gösterilmesi Lula da Silva'nın parti üzerindeki ağırlığının göstergelerinden biridir. Wendy Hunter'a göre (2010: 2-3) sol partilerin yaşadığı 1980'lerden itibaren yeni siyasal ve ekonomik sisteme entegre olma sıkıntılarına rağmen, PT'de parti içi yapılanma ve disiplinde önemli değişiklikler olmamıştır. Bu bir yandan partinin gücünü bir yandan yeni durumlara karşı hantallığını sembolize eder. Sol partilerde genellikle görüldüğü üzere parti içi hiziplerin varlığı PT için de geçerlidir. Lula da Silva'nın gittikçe artan gücü ve kendine yakın ekibiyle birlikte partiyi elit-merkezli bir yönelime sürüklediği vurgulanmaktadır (Bruera, 2017: 86-88). Başkan'ın parlayan yıldızı ve hem muhalif hem de kapitalist sistemle barışık hali, zaman içerisinde onu dünya çapında ünlü biri haline getirmiştir. Askeri darbe sonrası demokrasiye geçiş sürecinde parlamenter siyasetin zemin kazanması, solun ve PT'nin kendini ifade etmesini kolaylaştırmıştır. PT eliyle önceki dönemin baskıcı günlerine karşı siyasal özgürlük vurgusu öne çıksa da ekonomik dönüşüm için aynı derecede başarı gösterilememiştir (Saad-Filho, 2007: 133).

Lula da Silva 2002'de ikinci turda yüzde 61; 2006'da da yüzde 60 gibi güçlü oy oranlarıyla iki dönem üst üste başkan seçilmiştir. Bu başarı, Brezilya'nın 1970'lerden bu yana devam eden demokrasiye geçiş sürecinin artık sonlandığı şeklinde yorumlanmıştır (Samuels, 2006: 1-2). Sıradan Brezilyalıların sistemde hakim olması, Lula da Silva'nın da işçi geçmişi buna kanıt olarak gösterilmektedir. 2010 ve 2014'te de yine PT adayı siyasetçi Dilma Rousseff başkanlığı kazanmıştır. 2013 sonrası süreç ise PT için düşüş dönemi olmuş, Lula da Silva'ya yönelik yolsuzluk suçlamaları adli boyuta ulaşmış ve 2016'da da ülkenin ilk kadın başkanı Rousseff'in görevden alınmasıyla/azledilmesiyle (impeachment) PT dönemi sona ermiştir. 2018 seçimlerinde Lula da Silva yeniden aday olmak istese de seçim kurulu tarafından adaylığı düşürülmüştür. Onun yerine aday

gösterilen Fernando Haddad ise ikinci turda seçimi kaybetmiştir. Aşağıda yeniden değinilecek olan bu tartışmalar sürecinde önemli toplumsal protestolara, halen süren yasal soruşturmalara ve yargı-siyaset çekişmesine sahne olan Brezilya'da Bolsonaro bu kriz sürecinde yükselen isim olmuştur.

Atanmış yargı organlarının seçilmiş temsilciler üstünde artan hakimiyeti, taban hareketlerinin beklediği demokratik genişlemenin sağlanamaması, iyiye giden ekonomik göstergelerin özellikle uluslararası spor organizasyonlarını üstlendikten sonra bozulması ve hakim elitist siyasetin sosyal güvenlik ve gelirin yeniden dağılımı eksenli dönüşüme direnmesiyle birlikte Brezilya'nın yakın dönem hikayesi, demokratikleşme tartışmalarının temel başlıklarını içerir. Diğer deyişle ekonomik aktörler ile toplumsal taleplerin dengeli işlememesi, demokrasilerin kalitesini önemli derecede belirler.

Lula da Silva'nın Döneminin Genel Hatları ve Yolsuzluk Tartışması

İlk döneminden itibaren Lula da Silva değişim mesajı vermiştir. Neoliberal piyasaların gelişmekte olan ülkelere yönelik uyguladığı serbestleşme ve deregülasyon baskılarına rağmen sosyal politikalara ağırlık vermiştir. Bu politikalar bazı kaynaklarda pragmatizm (Loureiro ve Saad-Filho, 2019) bazılarında geleneksel yöntem (Hunter, 2010: 147) diye adlandırılmaktadır. Bilindiği üzere, Soğuk Savaş sonrası neoliberal politikaların zafer ilan ettiği dönemde, siyasette radikal bir farklılık göstermek kolay değildir. Ancak sistemin içinde çeşitli hatlar açarak güçlendirmek olasıdır. Lula da Silva'nın daha çok böyle bir yol izlediği görülebilir. Özellikle yerel düzeyde tematik alanlarda oluşturulan ulusal konferanslardan geçen önerileri meclise taşıyarak yerel güçlerle bağlantısını güçlü tutmuştur (Avritzer, 2019: 5-6). Ancak bir yandan Lula da Silva'nın karizmatik liderliği bir yandan da siyasi denge içinde muhalefet temsilcilerinin kritik konumlarda görevlendirilmeleri ile hassas bir denge üzerine kurulu dönemler, zaman içerisinde PT'nin kontrolünden çıkmaya başlamıştır. Yukarıda değinildiği gibi koalisyon başkanlığı sistemi, ülkede başkanın bu tür tavizler vermesini zorunlu kılarken önceki dönemlerden farklı biçimde Lula da Silva'nın yerel düzeydeki hareketlerle temasının güçlü olmasıyla kazandığı meşruluk, çeşitli krizlere rağmen onu farklı kılmıştır (Samuels 2006: 12).

Lula da Silva'nın aşağıda değinilecek olan çeşitli programlarla, sol popülist çizgide halkın beklentilerini karşılamak isteği sistem içinde çeşitli hatlar açsa da bunlar kurumsal ve yapısal köklü bir dönüşüm yaratmamıştır. Bu dönemdeki kapsamlı programlara çalışmanın kısıtları gereği detaylıca değinilmeyecekse de kısaca belirtmek gerekirse, ilkenin elitler-yerliler ya da ekonomik güçler-halk arasındaki yapısal gerginliği Lula döneminde kısmen ikinciler lehine değişmiştir.

Ancak ekonomik krizlerin de etkisiyle, partiler arası denge, parlamento içi mücadele, yüksek yargı organlarındaki kontrol tam anlamıyla değişmemiştir.

Lula da Silva'nın özellikle ilk dönemi başarı hikayesi olarak görülebilir. Genel hatlarıyla bu dönemde Cardoso'nun son döneminde imzalanan IMF anlaşmasını uygulansa da Sıfır Açlık sloganıyla ülkede gelir seviyesi en düşük kesimlere önem verilmiştir. Aile Fonu (Bolsa Familia) adındaki ekonomik program etrafında 2010'a kadar Brezilya nüfusunun yüzde 25'ini oluşturan 12 milyon aileye yardım yapılmıştır. Bu sayede özellikle kırsal alandaki aşırı yoksulluk ortalama seviyeye çekilmiştir (Hunter, 2010: 154; Braga ve Purdy, 2019: 204-205). Enflasyonun ve işsizliğin düşüşü, GSMH'deki artış ve diğer ekonomik göstergelerdeki iyileşme (Hunter, 2010: 149-150, Loureiro ve Saad-Filho, 2019: 70-72) etkisiyle 2006 seçimlerini rahat kazanmıştır. Bu süreçte kişisel sempatisini de artıran Lula da Silva, gelirin yeniden dağılımı eksenli politikalarıyla büyük sosyal eşitsizliklerin olduğu ülkede önemli hamleler yapmıştır (Braga ve Purdy, 2019). İkinci döneminde 2009 yılında başlatılan Benim Evim Benim Hayatım (Minha Casa, Minha Vida) programıyla, evsizliğin ve topraksızlığın yoğun olduğu ülkede sosyal barınma ve toprak reformu gerçekleşmiştir. Lula da Silva'nın, seçim stratejisi gereği de yorumlanabilecek şekilde, öncelikle nüfusun büyük kesimini oluşturan düşük gelirli ailelere yöneldiği görülebilir (Samuels, 2006: 10). Kısacası Brezilya'nın uzun süre baskı altında tutulan geniş yoksul kesimleri öne çıkarılmıştır.

Bu uygulamalar Braga ve Purdy (2019) tarafından "kitlelerin pasif rızasını almak" şeklinde yorumlanmış, bu şekilde toplumsal hareket temsilcileri, sendika bürokrasisi ve sivil toplum liderlerinin "aktif rıza"sını aldığı vurgulanmıştır. Bunlar, bahsedilen kesimler kadar kimi muhalefet temsilcilerinin de bürokraside, danışma meclislerinde ya da bankalarda kritik konumlara getirilmesi sürecidir. "Lulista sendikacılığı" ve "Lulismo" adı verilen bu hamleler ve siyaset yapma tarzı, hem burjuva devletinin hem de kapitalist yatırımların uzlaşma içinde yönetilmesinde kullanılmıştır. Lurierio ve Saad-Filho (2019), bu stratejiyi yönetimde "en az dirençle karşılaşma yolu" diye nitelendirmiştir. Avritzer'in (2019) yukarıda belirtilen ve "temsil ve katılımda karışım" şeklinde özetlediği bu denge sürecinde, Kongre'deki özel çıkar gruplarının etkisini azaltacak bir halk meşruiyeti ve baskısı yaratmıştır. Ancak bu aktif rıza alma süreci 2013'e kadar bir dengenin korunmasını sağlasa da Rousseff'in ilk döneminden itibaren baskı gruplarının kaybettiği gücü yeniden almak için çeşitli hamleler yapmasını engelleyememiştir.

Öte yandan Lula da Silva ve ekibinin sosyal politikalar ve sosyal devlet eksenli uygulamalarda beklenen/vaad edilen değişimi yaratamadığı eleştirileri ilk

döneminden itibaren dile getirilmiştir (Flynn, 2005). Özellikle sistemin köklü bir şekilde değiştirilememesi ve Cardoso döneminden kalma bazı uygulamaların devam ettirilmesi bu eleştirilerin genel hattıdır. 2001 krizi sonrası yeniden dengelenmeye çalışılan para akışları ve ekonomik sistem Lula da Silva açısından istenilir bir ortam yaratarak, gelişmekte olan ülkenin hızla küresel piyasaların gözdesi olmasını sağlamıştır (Rohter, 2012). Değişim isteyen ılımlı bir lider olan Lula da Silva, uluslararası sistem tarafından benimsenmiştir. Savran'a göre (2006) gücünü işçi sınıfından alan PT, sivil toplumcu siyaset yürüten Lula'nın başkanlık dönemi uygulamalarıyla neoliberalizme teslim olmuş ve köklerine ihanet etmiştir. Bu görüş üzerinden Parti içinde de çeşitli ayrılıklar yaşanmıştır. Tabii ki ülkede güçlü sermaye elitlerinin bulunması ve özellikle medya üzerindeki kontrolleri, muhafazakâr siyasetin önemli bir gelenek olması, ülke içindeki yoğun eşitsizlikler ve etnik farklılıklar Lula yönetiminin yönetebilirlik kapasitesini zorlaştırmıştır (Bruaer, 2013: 130).

Her ne kadar Brezilya siyasetinde yolsuzluk ve siyasetçilere yönelik güvensizlik genel bir durum olarak kabullenilse de Lula da Silva döneminde de bu durumların yaşanması, PT ve lideri eliyle yaratılan yeni siyaset imajına zarar vermiştir. "2003-2007 yılları arasında 5.000 kişi yolsuzluk suçlaması ile tutuklanırken bunlardan bir tanesi bile yüksek düzey politikacı değildir. Çünkü politikacılar için Yüksek Mahkeme izni gerekmektedir. Ancak 40 yılı aşkın sürede herhangi bir siyasetçi hakkında yolsuzlukla ilgili verilmiş karar bulunmamaktadır" (Öngel, 2014: 42). Öte yandan Dilma Rousseff döneminde çıkartılan bir yasayla bu süreç tersine dönmüştür ve bu kez de aşağıda değinileceği gibi yargının siyaset üzerindeki kontrolü tartışmaları başlamıştır.

Lula da Silva'nın bu konuda daha az girişimde bulunduğu söylenebilir. Suçlamalar doğrudan Başkan'a olmasa da onun atadığı diğer partilerden ya da PT içindeki isimlere yönelik iddialar, 2005'ten itibaren dile getirilmiştir (Bourne, 2008: 176). Suçlamalardan bazıları görevden alma, istifa veya tutuklama ile sonuçlanmış; Başkan'a yönelik en önemli iddia, Meclis içinde oy kazanmak için muhalefet temsilcilerine düzenli aylık bağlanarak rüşvet verilmesi olmuştur (Flynn, 2005: 1232-1234).

Brezilya'da parlamentodaki temsilcilerin parti sadakati görece düşüktür ve oylamalarda partilerinden bağımsız oy kullanma eğilimi bulunmaktadır. Seçim kampanyasının finanse edilme süreci de benzer tartışmaların konusu olmuştur. Koalisyon ortaklarını kaybetme ya da parti üyelerinin istifası gibi durumlarla karşılaşan Başkan, kimi konuşmalarında yaşananlardan dolayı özür dilemiştir (Flynn, 2005). Ancak bu tartışmalar 2006 seçimlerini yine yüksek bir oyla kazanmasını engellememiştir; hatta o dönemlerde yapılan

anketlerde Lula da Silva'ya yönelik sempatinin arttığı görülmektedir. Rousseff döneminde yolsuzlukla mücadele devam etmiştir. Rousseff, "yolsuzluk konusunda tolerans göstermemesinden ötürü Başkanlığının ilk yılında yedi Bakanına suçlamalarından dolayı istifa ettirmiştir" (Öngel, 2014: 32). Ancak bu mücadelesi, önceki dönemden kalan mirasın etkisiyle durumu düzeltememiş, biriken öfkenin devamında yaklaşık 25 yıl sonra görevden alınan başkan olarak kayıtlara geçmiştir.

Toparlamak gerekirse, Lula da Silva uzun yıllara yayılan PT'nin yükseliş sürecinde kazandığı sempatiyi siyasal taktiklerle birleştirerek iyi bir şekilde kullanmış ve değişim çağrısını siyasal başarıya dönüştürmüştür. Ancak başarının kalıcı olması için gerekli devamlılık sağlanamamıştır. Ayrıca bu süreçte bir yandan da küresel çapta ilerleyen ekonomik krizin getirdiği sorunları toparlamakta zorlanmıştır[4]. Kitleler üzerinde etkili olan Lula da Silva'nın kişisel etkisi yaşanan sorunları yönetmekte kısmen etkili olmuştur. Kurumsal dönüşümün sağlanamaması ve kitlelerin artan beklentileri sorunları yeni bir boyuta taşımıştır. Ülkenin yıllara dayalı karmaşık sosyal ve siyasal yapısı, hukuksal sorunları ve taban taleplerinin yoğunlaşması nedenli sorunların faturası daha çok Rousseff tarafından ödenmiştir.

Rousseff Döneminde 2013 ve 2015 Eylemleri

Dilma Rousseff, PT adayı olarak önce 2010 daha sonra 2014'te başkan seçilmiştir. Ekonomik iyileşmenin zamanla yavaşlaması, Dünya Kupası ve Olimpiyat oyunları için harcanan kaynaklar ve uygulanan güvenlik politikaları, Lula da Silva döneminden kalma yolsuzluk iddiaları, parti içi tartışmalar gibi süreçlerin etkisiyle Rousseff'in selefi kadar güçlü bir başkanlık gösterdiği söylenemez. 2010 ve 2014 seçimlerinde sırasıyla yüzde 56 ve yüzde 51 oranında oylar almıştır. Rousseff dönemi, giriş kısmında belirtildiği gibi PT liderliğinin tabanla yaşadığı gerginlikler ve Brezilya siyasetindeki popülist dönüşüm bağlamında incelenecektir.

Özellikle 2013 Haziran ayında muhalefet partisi PSDB'nin güçlü olduğu Sao Paolo'da başlayan protestolar, Brezilya siyasetinin seyrini değiştirmiştir. Ulaşım ücretlerinin artırılmasına yönelik tepkilerin askeri müdahaleyle sert bir şekilde bastırılmak istenmesi, olayların büyümesindeki ilk aşamadır. Protestolara karşı meclisteki tartışmalarda muhalefetin Ulusal Meclis'in yetkisini artırma ve yerel güçlerin karar alma sürecindeki müdahalelerini azaltma isteği belirginleşmiştir. Bu süreçten önce de Rousseff'in muhafazakâr PMDB temsilcilerine daha fazla bakanlık vererek krizleri çözme çabaları, toplumsal hareketlerin ve sivil toplumun tepkisine neden olmuştur (Avritzer, 2019: 7). Lula da Silva dönemine

göre bakanlıkların sayısı artırılırken bölünmüş kabine ve bakanlık sisteminin yönetilmesi gittikçe zorlaşmıştır. Rousseff'in 2011-2016 arası hükümeti 10 partili bir koalisyondan oluşmuştur (Garmany ve Pereria, 2019: 38-39). Samuels'e göre (2006: 24), PT'nin örgütsel yapısının en başından itibaren iktidarı paylaşmak istememesine rağmen Lula da Silva yönetiminden bu yana artan şekilde yetkiler diğer parti temsilcilerine verilmiştir. Bu da parti içi huzursuzlukta önemli bir nedendir.

"Haziran Günleri" olarak da bilinen 2013 Haziran protestoları hızla tüm ülkeye yayılmış ve 19-20 Haziran günlerinde 400 şehirde 8 milyon civarında Brezilyalı eylemlere katılmıştır. Bu eylemlerin öncülü, 2014 Dünya Kupası hazırlık sürecinde yapılan tesislere harcanan paralar, Kupa için çeşitli güvenlik önlemleri nedeniyle dış mahallelere uygulanan duvar çekme ya da başka yerlere gönderme gibi konuları protesto etmek için Nisan ayında başlayan eylemlerdi. Ülke Lula da Silva'nın son döneminde 2016 Olimpiyatları'nı düzenleme hakkını da kazanmış ve Rio'da gerçekleştirilecek oyunlar için yeniden büyük harcamalar yapılması gündeme gelmiştir. Önceki on yıldaki ekonomik iyileşmeye rağmen, yeni iş bulan 18-24 yaş arası gençlerin belli bir ücretin üstüne çıkamaması, üstüne hızla artan ulaşım ücretleriyle beraber genç neslin tepkileri belirleyici olmuştur (Martins, 2006: 374; Bringel ve Pleyers, 2019). Kamu harcamaları ile ayakta duran ekonominin beklenen özel sektör yatırımlarıyla gücünü artıramaması gibi iktisadi etkenlerin de burada payı vardır (Lourerio ve Saad-Filho, 2019). PSDB'nin belediye başkanlığı yaptığı Sao Paolo görece refah seviyesi yüksek bir kenttir ve protestolar da bu açıdan şehirli gençlerin hayatlarına dair sorunlar üzerinden yükselişe geçmiştir.

Haziran'dan Temmuz'a sarkan protestolar oldukça geniş ve bazen uyumsuz talepleri içinde barındıran geniş bir harekete dönüştü. Burada öncelikle Lula ve PT liderliğinde Brezilya'da değişen devlet-vatandaş ilişkilerinin getirdiği yeni beklentiler ile elitlerin ülke kontrolündeki etkilerini kaybettiği hissine bağlı olarak ana akım medyanın/sermayenin PT aleyhtarı propagandası öne çıktı (Saad-Filho, 2013: 662). Farklı sosyal katmanların örgütsüz, tepkisel ve odaklanmamış karışık taleplerinin bir kuruculuktan ziyade yıkıcılık getirdiği iddia edilmektedir (Saad-Filho, 2013: 664) ki Bolsonaro'nun sonraki yükselişinin bu noktada başladığı söylenebilir. PT'nin kalabalıklarla kopan bağı daha sonra yeni bir isim tarafında farklı şekilde doldurulmuştur.

Serbest Ulaşım/Geçiş Hareketi (Movimento Passe Livre) adıyla örgütlenen radikal-sol grupların başlattığı eylem, toplumsal hareket geleneği güçlü olan ülkede zamanla farklı grupların desteğini alarak büyümüştür. Yönetime yönelik asıl eleştiriler, eylemlerin muhafazakâr grupların kontrolüne geçmesiyle

artmıştır. PT'nin yerel hareketlerle kurduğu bağlantının zamanla zayıflaması, bu hareketlerin ilerici hamlelerle hükümet programına yansıtılmasını engellemiştir. PT'den daha solda yer alan diğer küçük partiler de daha önce partiye verdikleri desteği bu süreçte açık bir şekilde çekmiştir. Bu durum partinin tam bir hegemonya kurmak için güçlü organik parti olamadığının göstergesidir (Martins, 2006: 375). Hükümet protestolardaki kimi talepleri uygulamaya geçireceğini beyan etse de hareketin seyri hükümetin kontrolünden çıkmıştır. Örgütlü solun geri çekilmesiyle işçi ve fakir halkın tepkilerinden ziyade orta-sınıfın tepkileri öne çıkarken protestolar belli bir hedefi gerçekleştirmekten ziyade genel olarak siyasete yönelik bir tepkiye dönüşmüştür (Saad-Filho ve Morais, 2014: 241). Önceki sosyal politika uygulamaları ile refah seviyesi kısmen yükselen halkın beklentileri karşısında Rousseff yönetiminin ülkedeki değişen dengeleri göremediği ve daha önceki pragmatik stratejisini uygulamaya çalıştığı yorumu yapılmıştır (Loureiro ve Saad-Filho, 2019: 75-76). 2014 seçimlerinde 3,5 milyon civarı oy kaybetse de yeniden seçilen Rousseff, seçim öncesi kullandığı sol jargon ve neoliberal politikalar karşıtı vaatlerini Başkan seçildikten sonra uygulamamış ve yine yaptığı atamalarda neoliberal politikaları destekleyen kişileri ekonominin başına getirmiştir. Partinin yerel birimlerle ve hareketlerle bağını koruyamaması, daha sonra Roussef'e yönelik görevden alma sürecinde de güçlü bir halk tepkisinin gelmesini engellemiştir (Loureiro ve Saad-Filho, 2019: 80-81).

2014 yılında başlayan Araba Yıkama (Lava Jato) adı verilen yolsuzluk soruşturmaları, yakın dönem Brezilya siyasetinde bir diğer kırılma noktası olmuştur. Ülke gündemi bu tarz soruşturmalara alışık olsa da bu kez soruşturmanın kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. PetroBras merkezli soruşturmalar kapsamında parlamentoda temsil edilen 35 partinin 14'ünün üst düzey yöneticisi suçlamalarla karşılaşmış, siyasetçi ve iş adamlarının aralarında bulunduğu 160 kişi, geçen yıllar içerisinde ilk derece mahkemelerinde suçlu bulunmuştur. Kimilerinin de yargılamaları devam etmektedir (Strategic Comments, 2018). Tabii ki bu sürecin asıl kurbanı Rousseff olmuştur. Kimi kaynaklarda darbe (Garmany ve Pereria, 2019) hatta parlamento darbesi (Ansell, 2018) olarak geçen kimilerinde de yargının siyaset üzerindeki aşırı kontrolü (Avritzer, 2019: 8) olarak yorumlanan bu süreçte PT çizgisi tam olarak yenilgiye uğratılmıştır. PT'nin yıllar içinde desteğini almaya çalıştığı sağ-kanat muhalefetin medya ve elitist grupların desteğiyle bu operasyonu siyasi bir kazanıma çevirdiği söylenebilir. Bu süreçte kötüye giden ekonomik göstergelerin de etkisi belirleyici olmuştur. Özellikle ülkenin en büyük kamu kuruluşu, petrol üretimini kontrol ederek ekonominin işleyişinde rol oynayan ve ulusal sembol olan PetroBras tartışmaların merkezinden biri olmuştur.

Bunların karşısında Rousseff'e destek veren mitingler ve gösteriler de yapılmıştır. Ancak 2015'ten bu yana devam eden grevler, ev işgalleri, öğrenci protestoları ile birlikte PT'nin sosyal tabanının önemli ölçüde daraldığı ve sosyal bir değişimin yaşandığı görülmektedir (Martins, 2016). 2013'ün genel eleştirilerinden farklı olarak 2015 protestoları daha kurumsal ve PT eksenli eleştirilere doğru dönüşmüştür. Parti'nin artan ekonomik kriz kadar sosyal talepleri de yönetememesi burada belirleyici olmuştur. Bu protestolar belirgin birer olaydan ziyade bir süreci sembolize eder; bu süreçte farklı toplumsal aktörler hareketler eliyle ortaya çıkmış ve 2000'lerin başından bu yana devam eden Brezilya demokrasisinde taban hareketlerinin önemi kendini hatırlatmıştır (Bringel ve Pleyers, 2019: 239-240; Garmany ve Pereria, 2019: 121-123). Yukarıda belirtildiği gibi PT'nin tabanla ve diğer sol partilerle kurduğu ilişkinin zayıflaması, karşı-cephenin saldırısına karşı asıl güçsüzlüğü olmuştur. Çeşitli üst düzey mevkilerde temsilcileri ve koalisyonların parçası olsalar da uzun süredir başkan seçtiremeyen sağ-partilerin gittikçe muhafazakarlaşan söylemleri, toplumsal hareketlerin yükselttiği hoşnutsuzluktan fazlasıyla yararlanmıştır. Bölünmüş ve kutuplaşmış toplumsal yapıda ılımlı ve merkez bir siyasetin güçlenmesi zordur. Rousseff'in merkezde kalma çabaları bu noktada boşa çıkmıştır. Oysa ki Parti'yi yükselten geleneksel sol tabanına dönerek bu krizi kendi çapında radikalleştirme şansı bulunmaktaydı.

Buraya kadarki kısmı özetlemek gerekirse, PT'nin yükselişi ve düşüşü bir yandan toplumsal bağları kurmak ve sonra koruyamamak daha sonra da en güçlü dönemindeyken bile merkez-sağ ile ittifak kurma prensibinden vazgeçmemek unsurlarına dayanmaktadır. 1990'ların sonlarından bu yana kurmaya çalıştığı siyasal hegemonyayı ekonomik krizin etkisiyle beraber hızla kaybetmiştir. Bu noktada ülkenin yerleşik elitlerinin ve siyaset yapma tarzının baskın geldiği ve ona yönelik bir alternatifin bu kadar kısa süre içinde güçlendirilmeyeceği de söylenebilir.

Girişte belirtildiği gibi PT'nin yerli ve fakir halka yönelik sol-popülist olarak adlandırılabilecek iktisadi ve sosyal uygulamaları, ülkenin siyasal ve ekonomik yapısında henüz köklü değişimler yaratmadan yeni krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin yönetiminde partinin teknokratik hamleler yapması, neoliberal politikaları yumuşatarak uygulaması, toplumsal hareketlerin gücüne yaslanmak yerine parlamento içi manevralar ve koalisyonlarla seçim kazanma stratejilerine odaklanması, kısa süreli kazanımlar sağlasa da köklü bir dönüşümü engellemiştir. Ancak yaşanan kısmi değişimler bile ülkenin sermaye elitleri ve orta-sınıf kesimlerinde çeşitli tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler, PT'nin onu yükselten örgütlü solla ilişkisi zayıfladıkça daha etkili hale gelmiştir. Sokak protestolarının da etkisiyle tepkiler medyada, parlamentoda ve yüksek yargıda kısacası siyasetin kritik karar-alma noktalarında kendini göstermiştir.

Halkın taleplerini önceleyen ve elitizm karşıtı, demokratik müdahaleyi daha geniş kesimlerin katılımına açmak isteyen sol-popülizmin başarılı ilk hamleleri, merkezde kalmak adına zamanla gevşemiş, bu kez sağ-popülizmin dışlayıcı, dinsel, yerel halka öfkeli söylemi yükselmiştir. Bu söylemin somutlaştığı isim, ana akım siyasetin dışından gelen Bolsonaro olmuştur. 20 yıllık iktidarın getirdiği çeşitli krizler birikerek, aşağıda değinilecek olan Roussef'in ve PT'nin sert düşüşüyle sonuçlanmıştır. Diğer bir deyişle Brezilya anayasasında belirtilen emek ve girişimcilik değerleri dengesinde, 2000'lerin başında ilki lehine değişen denge hızlıca ikincisine doğru dönmüştür.

Görevden Alınma ve Bolsonaro'nun Yükselişi

Rousseff'in görevden alma süreci oldukça tartışmalı kararlara ve oylamalara sahne oldu. 2013 protestolarından sonra yargının siyasilere yönelik soruşturma açmasını kolaylaştıran bir yasa çıkarıldı. Bunun hemen ardından 2015'te 81 aktif siyasetçi hakkında soruşturma başlatıldı. Avritzer'e göre (2017) siyasal sistemi güçsüzleştiren bu uygulamalar Yüksek Mahkeme'yi Anayasa'nın üzerinde bir konuma getirdi. Siyasal meşruluğun seçilmiş/atanmış ekseninde tartışmaya açıldığı bu süreçte yargı organının yasama organının meşruluğuna müdahale ettiği ifade edilmektedir (Martins, 2018: 374).

Süreci 3 Aralık 2015'te başlatan Meclis Başkanı muhafazakâr siyasetçi Eduardo Cunha da 2016 içinde Araba Yıkma Operasyonu kapsamında suçlamaya maruz kalmış ve Nisan 2017'de tutuklanmıştır. 17 Nisan 2016'da Ulusal Meclis'te kabul edilen ve Senato'ya gönderilen görevden alma dosyası Ağustos sonunda da Senato'da onaylanmıştır. Kararı geri gönderme hakkı bulunurken bu yola gidilmemiştir. Meclis'teki oylamada Rousseff aleyhine evet oyu veren 150 kadar vekil hakkında soruşturma dosyası olsa da parlamenter dokunulmazlığı korumasındaydılar (Watts, 2016). Rousseff de savunmasında genel olarak bu suçlamanın PT'nin desteğiyle başlayan Araba Yıkama Operasyonunu durdurmak amaçlı yapıldığını ileri sürmüştür. Nisan'daki oylama sonrası yetkileri elinden alındığı için görevden ayrılmış ve yerine yardımcısı muhafazakâr PMDB temsilcisi Michel Temer tarafından Ağustos'ta yeni hükümet kurulmuştur (Pinheiro, 2016).

Temer göreve gelmesinin ardından insan hakları ve tarım reformu bakanlıklarını, kadın hakları ve ırksal eşitlik sekreterliklerini kapatmıştır. Sosyal koruma uygulamalarını değiştiren bir yasa çıkartan Temer de Araba Yıkama soruşturması kapsamında sorgulanmış, ancak görevden alınma yönündeki oylamada lehine sonuç çıkmıştır. Ayrıca tamamı erkek ve beyaz olan kabinesinin üçte-biri de Mayıs 2017'de 98 siyasetçiye yönelik operasyonda sorgulanmıştır (Daly, 2019: 10). İki yıllık başkanlık sürecinde siyasal düzeni sağlamakta zorlanan Temer,

sokak protestolarında askeri görevlendirerek darbe söylemlerini güçlendiren adımlar atmıştır. Siyasal gücün Başkanlık makamından ana akım medya, hakimler ve savcılar ile askerin eline doğru geçmesiyle Temer'in politikaları sadece ekonominin neoliberal kriterlere göre düzenlenmesine yardımcı olmuştur (Goldstein, 2019: 251-252).

Süreçteki hukuki boşluklar ve tartışmalar kadar, Rousseff hakkında yaratılan kamuoyu da önemlidir. Bu bağlamda Rousseff'e karşı yapılan Dilma Dışarı (Fora Dilma) adlı gösterilerde eleştiriler, yolsuzluk tartışmasının çok ötesine geçmiştir. Başta dini öğeler olmak üzere ahlaki bir tartışma etrafında ilerlemiştir (Ansell, 2018). 2013 gösterilerindeki genç nüfus ağırlığından farklı olarak 2015'teki protestolarda refah seviyesi daha yüksek, daha çok beyaz ve yaş ortalaması yüksek bir katılım görülmektedir. Sloganların ırkçı, otoriter ve cinsiyetçi öğelere dönüştüğü gösterilerde Ordu'nun göreve çağrıldığı ve ABD-destekli bir darbenin de istendiği pankartlara yer verilmiştir (Ansell, 2018). Bu hareketlerin ana ekseninde üç oluşum vardır: Sokaklara Gel (Vem pra Rua), Özgür Brezilya Hareketi (Movimento Brasil Livre) ve Online İsyancılar (Revoltados Online). Kendilerini tanımlarken yolsuzluk karşıtlığını ilk sıraya koysalar da ikincil hedefleri dikkat çekmektedir. Özgür Brezilya Hareketi'nin "yapay bölünmeler yaratmamak" ve Sokaklara Gel'in "gereğinden büyük devlete hayır" söylemleri, siyasal çizgileri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Atlas Network isimli ABD-eksenli düşünce kuruluşlarından finansal destek aldığı da iddia edilmiştir (Ansell, 2018).

Avritzer'e göre (2017: 356), azil süreci yolsuzluğa karşı tepkiden ziyade, Brezilya siyasetinde "yeni bir hegemonya organize etme süreci"dir ve "eski bozulmuş sistemle piyasa güçlerinin yaptığı işbirliğiyle oluşan yeni hegemonya, demokrasi noktasında ilerlemeyi değil gerilemeyi" sembolize etmektedir. Hareketlerin neoliberaller, otoriterler, dini muhafazakârlar, ırk temelli elitistler gibi PT karşıtı farklı cepheleri bir araya getirdiği görülmektedir. Parlamenter uzlaşmazlık, siyasal gericilik, kişisel sorunlar, ahlaki suçlamalar, finansal suçlar gibi özel ve kamusal alanların birbirine karıştığı konular üzerinden ortak düşman etrafında bir karşı-cephe kurulmuştur (Martins, 2016: 373). Kendisine yönelik iddialar tam olarak kanıtlanmamasına rağmen Rousseff bu cephenin hazırladığı "kaçınılmaz son"a maruz kalmıştır (Daly, 2019). Genel olarak bakıldığında Rousseff'in devam ettirdiği *Bolsa Familia* programı, kadınlar ve farklı etnik kökendekiler için pozitif ayrımcılık uygulamaları içerdiği için eleştirilerin başında gelmektedir. Öte yandan, başlangıçtaki yolsuzluk ve bozulma vurgusu zamanla yerini ulusun ahlaki bozulmasını engellemek şeklindeki soyut bir içeriğe dönüşmüştür. Homofobiyi suç sayan yasayı desteklediği için Rousseff'in lezbiyen olarak nitelendirilmesi, askeri darbeye direniş zamanlarındaki eski fotoğraflarının

yaygınlaştırılmasıyla suçlu ve komünist sayılması, bunların doğal sonucu olarak da bozulmuş ve yolsuzluğa meyilli olarak nitelendirilmesi, o dönem *Fora Dilma* hareketinin sıklıkla başvurduğu örnekler olmuştur (Ansell, 2018: 322-325).

Bu karmaşada yükselişe geçen Bolsonaro, 2018 seçimleri öncesinde çok bilindik bir siyasetçi değilken bu siyasi fırsat yapısını iyi değerlendirmiştir. Meclisteki oylamada konuşmasını 1964 darbesinin gizli servis görevlisi ve Rousseff'e o dönem işkence yaptığı bilinen Carlos Brilhante Ustra'ya adamıştır. 1964-1985 arası askeri döneme hayranlığını dile getiren Bolsonaro, PT'nin sembolize ettiği sosyal ve dayanışmacı politikaların tam zıttı noktada bulunmaktaydı. PT'nin sosyal politikalarından rahatsız olan Brezilya'nın Evanjelik Hristiyan nüfusundan ve tepkili orta-sınıflardan fazlasıyla destek aldı. Kutuplaşmış siyasi yapıda, aşağıda yeniden değinileceği gibi güvenlik, silahlanma kısıtlarının kaldırılması, polislere silah kullanma ve öldürme hakkının getirilmesi, eşcinsellik karşıtlığı ve azınlık gruplarına sosyal yardımların kısılması söylemleriyle ülkenin hızla yükselen yıldızı oldu (Goldstein, 2019: 253-254; Garmany ve Pereria, 2019: 227-229).

2018 seçimlerine Lula da Silva yeniden PT adayı olarak girmek istedi. 2018 Haziran'ındaki bir anket ona yönelik desteğin yüzde 37'lerde olduğunu gösteriyordu (Strategic Comments, 2018). Ancak hakkında devam eden soruşturmaların ardından seçim sürecinde tutuklanarak cezaevine gönderilen Lula da Silva'nın adaylığı Seçim Kurulu tarafından düşürüldü. Eski Sao Paolo belediye başkanı Fernando Haddad, PT'nin adayı olarak duyuruldu. 1985'ten bu yana PT ile PSDB arasında geçen yarışta bu kez, "dışarıdan gelen" aday Bolsonaro bu ikili denklemi bozdu. Esasen PSDB'nin aday adaylarından Trump'ın ABD'deki programının Brezilya versiyonunu sunan televizyon programı sunucusu Joao Doria da benzer bir tarzla seçim öncesi kendini gösterdi. "Brezilya'nın Trump'ı" olarak gösterilen siyasilerin yükselişi ülkedeki siyaset kalıplarının önemli derecede değiştiğini göstermektedir.

Rousseff'e yönelik süreç anayasal ve demokratik kurumları ortadan kaldıracak türde klasik anlamda bir darbe olmasa da demokrasiyi zayıflatan bir durum yaratmıştır (Daly, 2019). Parlamentoya duyulan güvensizlik, siyasetçilerin yerine yargının çözüm üretmesi, hukukçuların Anayasa'yı kişisel yorumlar ve çıkarlar üzerinden ele almasıyla Brezilya ağır bir yara almıştır. Tabii ki bu, Brezilya'nın 1980'lerden beri süren kurumsal bir demokrasi olma yolundaki geçiş süreci kadar, liberal demokrasinin de bir iç-krizidir. Soğuk Savaş sonrasında kapitalizm-demokrasi ikilisinin birbirini destekleyeceği savları her bir yeni örnekte gittikçe zedelenmektedir. 2000'lerin başında sosyal politikaları destekleyen ılımlı bir isimle uluslararası sisteme entegre olma yolunda güçlü adımlar atan Brezilya

açısından kapitalizme eklemlenme süreci devam edecek olsa da demokratik gelişim açısından aynı beklenti yoktur.

Popülizm kavramı bu noktada hem Brezilya için hem de otoriterleşen tüm demokrasilerde sıkça atıf yapılan bir olgu olmuştur. Belirli bir siyasi program ya da öneriden ziyade korunmuş/saf biz- bozulmuş onlar ikilemi, elitlere öfke, geçmişte kalan altın çağ özlemi, yeni bir halk kurma isteği, azınlıklar ve farklılıklara karşı düşmanca ve dışlayıcı söylemlerle popülizm yakın dönemde dünyayı saran bir siyasal pozisyon haline gelmiştir (Mudde ve Kaltwasser, 2013: 205-207; Müller, 2017). Ekonomik ve siyasi krizlerin tetiklediği bu siyaset yapma tarzı sadece aşırı-sağ partilerin değil merkez partilerin de etkilenmeye başladığı bir sürece dönüşmüştür. Yerleşik partilere ve siyasetçilere öfke nedeniyle, kendilerini korumak için merkez ya da ılımlı partilerin de buraya doğru savrulduğu görülmektedir (Yıldırım, 2017).

Halkı tanımlamak için hangi kriterlerin öne çıkarılacağı bu noktada kritik önemdedir. Popülistler kendilerini yerleşik ve eski siyasetin kaybedenleri ya da dışarıda bıraktığı kesimler olarak sunarlar. Özellikle küreselleşmenin getirdiği baskılar, dış dünyanın etkisi, değerlerin bozulması gibi destek noktalarıyla ayakta durmaktadırlar. Krizlere karşı güvende olma isteği, etnik farklılık, suç ve özellikle cinayet oranının çok yüksek olduğu Brezilya'da bu söylemler hızlıca tutmuştur. Seçimleri bir tartışma sürecinden ziyade sayısal güce indirgeyen, kısacası çoğulcu değil çoğunlukçu demokrasi taraftarı popülizm argümanları, halkın kısa süreli tepkilerinin hemen çözülemeyeceği bilinmesine rağmen bunu bir araç olarak kullanır. Eski asker ve aktif siyasette yeni bir isim olan Bolsonaro, hakim iki parti sisteminin dışında alternatif söylemle geniş kitlelerin desteğini kısa sürede kendinde toplayabilmiştir.

PT'nin de yükseliş sürecinde popülizmin sol bir yorumunu yaptığı, demokrasiyi halkın her kesimine yaymak için ülkenin elitlerini eleştirdiği ve değişim çağrısı yaptığı söylenebilir. Sol-popülizmin demokrasi vurgusu katılım ve eşitlik üzerine odaklanır (Mouffe, 2019). PT'nin demokrasiyi genişletme ve ekonomik denge sağlama isteği yönündeki sosyal politikalarını devam ettirecek kapasitesini, destek aldığı ve sayısal güce kavuştuğu kalabalıklarla bağını koruyarak yükseltebilirdi. Merkez parti olma çabası içinde bu bağları korumadaki başarısızlığı, başka bir sayısal gücü devreye soktu.

Sağ-popülizmin demokrasi anlayışında halk solda olmayan, onların işbirliği içinde olmadığı, dini ahlaki hassasiyetleri benzer ve baskın olan, kendilerince bozulmamış bir kitledir. Farklılık yerine birbirine benzeme, sağ-popülizmin bir diğer savunusudur. Bolsonaro tipik bir sağ-popülist olarak aslında belli

bir ideolojiyi ya da programı değil bir tepkiyi sembolize etmektedir. Bilindik siyaset yapmayacağı ve gerçek ya da bozulmamış halkın sesi olduğu iddiasıyla göreve gelirken aslında eleştirdiği küresel ekonomik sistemin sesi ve uygulayıcısı olmaktadır. Neoliberal sistemin siyasal güçten beklediği güvenlik ve serbest piyasa denkleminin içinde piyasaların kontrolünde bir başkan olacağı öngörülebilir. Gücün ve kontrolün kendisinde olduğu imajı, medya ve elitlerle bağlantısının güçlü olmasından kaynaklanmaktadır.

Bolsonaro'nun Seçilmesi ve İlk 100 Günü

1988'te Rio de Janerio şehir meclisinde siyasete başlayan Bolsonaro, 1990'da ulusal Temsilciler Meclisi'ne Hristiyan Demokrat Parti temsilcisi olarak girdi. Başkan seçildiği Partido Social Liberal'e (Sosyal Liberal Parti/PSL) 2018'te geçti. 1994'te kurulan PSL Bolsonaro'nun başkanlığında hızla söylem değiştirirken, 2018 seçimlerinde Meclis'te yüzde 11'lik destek alabilmiştir. Parti daha önceki seçimlerin hiçbirinde yüzde 1'i geçememişti. 2006'da ilk kez başkan adayı çıkaran parti o seçimde de yüzde 1'in altında kalmıştı. 2018'te eski partilerin hepsi oy ve vekil kaybı yaşamıştır. İkinci olan PT, yüzde 10 ve üçüncü olan PSDB yüzde 6 oy alabilmiştir. Bolsonaro hükümetini 16'sı bakan toplam 22 kişiden oluştururken bunların önemli kısmını parlamento dışından atamıştır. Başkan yardımcılığına da yüzde 1'in altında oy alan muhafazakâr partilerden Hristiyan sağ çizgideki Partido Renovador Trabalhista Brasileiro'dan (PRTB) atama yapmıştır.

7 Ekim 2018'te yapılan başkanlık seçiminde Bolsonaro, ilk turda yüzde 46 oy alarak ikinci turda PT adayı Haddad ile yarışmış ve 28 Ekim'de yüzde 55 ile Brezilya'nın 38. başkanı seçilmiştir. Seçim sürecinde başta oğlu ve ünlü gazetecilerin oluşturduğu ekiple birlikte sosyal medyayı etkili şekilde kullanan, saldırgan bir dille siyahlara, yerli halka, feministlere karşı nefret söyleminden kaçınmayan Bolsonaro kampanyası sırasında bıçaklı saldırıya uğramıştır. Lula'nın seçim aracına da silahlı saldırı yapılmıştır. Chagas-Bastos'a göre (2019: 95) güvenlik sorunu üst düzey bir toplumda kampanya sürecini sürekli korku ve olası tehditler üzerine kuran Bolsonaro toplumdaki yerleşik otoriter hisleri uyandırmaya çalışmıştır. Ekonomiden anlamadığını açıkça belirten yeni başkan bu nedenle hükümetini çoğunlukla teknokratlara teslim etmiştir. Bakanlarını, küreselleşme-karşıtı, eski asker ve daha önce Brezilya'da görev yapmamış ekonomistlerden seçmiştir. Özellikle ekonomide neoliberal teorinin temellerini atan Chicago okulunun temsilcilerini atamıştır (Chagas-Bastos, 2019).

Goldstein'e (2019: 257) göre Brezilya kendi tarihinin tekrarını yaşarken Pinochet-sonrası Şili gibi "zırhla kaplanmış demokrasi" olma yolundadır.

Brezilya'da demokrasi ve vatandaşlığın refah düzeyi yüksek beyaz kesimler tarafından elde edilmesi, siyah ve fakirlerin tam olarak bu sürece dahil edilmemesi Bolsonaro'nun dayandığı tarihsel, sosyolojik ve kültürel zemindir (Chagas-Bastos, 2019: 98). Bolsonaro, sadece kişisel olarak değil, medyadaki ve fikirsel alandaki destekçileri ile beraber solun yarattığı yerel mücadeleleri ve kimlikleri öne çıkaran yakın geçmişi ortadan kaldırmak için kültürel bir mücadele vermektedir. Bu mücadelesinde, özellikle seçim sürecinde genç ve orta yaşlı erkekler, kırsaldaki zenginler ve şehirli orta sınıftan destek almıştır.

Bolsonaro'nun ilk 100 günlük başkanlık sürecinde (Gonzalez ve Leme, 2019) hızlı bir kamuoyu desteği kaybı yaşadığı vurgulanmaktadır. Başkan olduktan sonraki konuşmalarında, kibar tabirle yaptığı patavatsızlıklarla, Trump benzeri dili devam ettirmiştir. "Suçlular sokakta böcekler gibi öldürülmeli", Arjantinli bir siyasetçi için "solcu dangalak" (Phillips, 2019) diye konuşan Bolsonaro, önceki kimi açıklamalarında da "beş çocuğum var; dördü erkek, biri zayıflığıma denk geldi ve kadın oldu", "sana tecavüz etmememin nedeni buna değer olmaman", "iyi yetiştirilen çocuklar eşcinsel olmaz" (Guardian Staff, 2019) gibi ifadeler kullanmıştı.

2019 yılı içinde oldukça geniş alana yayılan ve bir türlü söndürülemeyen Amazon ormanlarındaki yangına müdahale etmeyen ve uluslararası destek öneren Fransa Başkanı Macron'a "sömürgeci mantığıyla hareket ediyor" diye cevap verirken, facebook'ta Macron'u eşinin yaşlılığı nedeniyle eleştiren bir destekçisine de "adamı aşağılamayın" diyerek gülmüştü. Bolsonaro'ya göre Amazon yangınıyla ilgili verilen bilgiler yanlış ve sahte haberlerdi (dw.com, 2019).

Bu güncel gelişmeler, ülkenin sol-popülizmden sağ-popülizme doğru hızlı kayışının somut örnekleri olarak verilmiştir. Sağ-popülizmle beraber ülkelerin anti-demokratik, ayrımcı, sivil ve siyasal hakları zedeleyici uygulamalarının yaygınlaştığı ve kısacası demokrasilerin gerilediğine dair tartışma güçlenmektedir. Brezilya da bu tartışmaya bir örnek teşkil etmeye başlamıştır.

Demokrasilerde otoriterleşme tartışmasının (Levitsky ve Way, 2010; Merkel, 2004, 2010) bu bağlamda devreye girerek, artık seçimlerin demokrasilerin yeterli bir göstergesi olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Aslında otoriterleştiği iddia edilen ülkelerde tam anlamıyla işleyen bir demokrasi bulunmamaktadır. Buradaki temel kriter, düzenli seçimler dışında muhalefetin başta medya olmak üzere çeşitli alanlarda ne denli görünür ve etkili olabildiğidir. Öte yandan, halkın yönetimi olarak demokrasinin, halkı geniş şekilde tanımlayarak mı yoksa onu çeşitli şekillerde bölümlere ayırarak ve sınırlayarak mı yönetim sürecine dahil edeceği hem teorik hem tarihsel bir tartışmadır.

Pazardaki genişleme sürecinde halkın tüketici rolüne dönüşmesinin rekabeti arttırarak demokrasinin de gelişmesine katkı sunacağı, küreselleşme sürecinde yükselişe geçen düşünceydi. Ancak 21. yüzyılın ilk yılları bunun ters teptiğini göstermektedir. Kapitalizmle sorunu olmayan ama uluslararası ekonomik sistemle çeşitli sorunlar yaşayan yerel elitler, içeride halkın herkesi içermediğini, bunun yerine bazılarının, kendi tanımladıkları rasyonellerin yönetmesi gerektiğini belirterek liberal-muhafazakâr birlikteliği yeni bir boyuta taşımaktadır. Demokrasi dışına çıkmak istemeyen ama onu kendince yeniden yorumlayan otoriter eğilimler, kavramın dar bir yorumunu sahiplenerek herkesin değil kendi gibilerin yönetmesi gerektiğini savunur. Kontrol ve denge rolünü üstlenen kurumların yıpranması ve tam olarak işlememesi, kişisel ve grup çıkarlarının belirleyici rol almasıyla, liberal demokrasiler bu yorumu aşamayacak önemli bir tıkanma durumundadır. Kurumlar, herkesin denetiminde demokratik işleyişi değil güçlünün kontrolünde belli grupların çıkarını koruduğu ölçüde demokrasi sağlam bir temele dayanamaz. Popülist sağ, bu süreci iyi yöneterek söylemsel gücünü geçmişe yönelik öfkeyle birleştirip geniş halk kitlelerini yeni bir umuttan ziyade korkuyla besleyerek güçlenmektedir. Korku, Hobbes'un analizlerinden iyi bilindiği üzere siyasetin kurucu duygularından biridir ve egemenlik faktörünü pekiştiren, gücü merkezileştiren bir unsurdur. Brezilya örneği de demokratikleşme sürecindeki genişlemenin ve ekonomik iyileşmenin kurumsallaşamadığı ölçüde ters teptiği ve yeniden güvenlikçi, ayrımcı ve dışlayıcı söylemin güçlendiği bir ülke olmuştur. Bolsonaro'nun açıklamalarına yansıdığı gibi ülkenin beyaz/Hristiyan/orta-üst düzey kesimi dışındaki kesimler, özellikle yerel halk, demokrasinin bir parçası olarak görülmemektedir.

Bu bağlamda Brezilya'daki kısıtlı/sınırlı demokrasi geleneği, liberal-muhafazakâr birlikteliğin etkisiyle yeniden kendini göstermiştir. Askeri darbelerin gölgesinde demokrasiyle ilişkisi sorunlu ülkede, PT'nin yürüttüğü siyasal ve sosyal pratikler, parlamento, siyasi partiler arası denge ve yüksek yargının dönüşümü gibi noktalarda etkili olmamıştır. Yazının genelinde belirtildiği gibi, Brezilya'daki anayasal sistemin dayandığı sosyal değerler ile serbest piyasa ilişkileri arasındaki denge, PT tarafından birincisi lehine dönüştürülmek istenmiş ancak ilk dönemlerdeki başarı, küresel ekonomik gelişmelerin ve iç siyasetteki güçlerin etkisiyle başarısız olmuştur. PT, demokrasiyle bağı çok güçlü olmayan neoliberal uygulamalardan tam olarak kopamamıştır. "Neoliberal krizlerin yol açtığı toplumsal riskleri azaltma yöntemleri" (Topal, 2007: 44) olarak adlandırılabilecek yukarıda değinilen uygulamalar, daha radikal bir dönüşüm beklentisini karşılayamamıştır. Bu durumda ülkenin küreselleşme-karşıtı dalganın yükseldiği 2000'lerin başından itibaren farklı bir siyasetin alanı olacağı umudu, şimdilik yok olmuştur. Yerel toplumsal hareketlerin, örgütlü sendikaların ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının etkisiyle genişleyen PT etkisi,

beklenen anti-elitist dönüşümü sağlayamadığı için beyaz, dini değerler vurgulu ve ABD-destekli siyasetin geri dönüşü, Temer dönemindeki geçişin ardından, Bolsonaro ile gerçekleşmiştir. Bolsonaro ilk günlerindeki uygulamalarla, ekonomik kriterleri halkın beklentilerinden daha farklı uygulamak isteyen neoliberalizmin istediği türde bir lider olarak görünmektedir.

Sonuç

Toparlamak gerekirse, Brezilya'nın 2003'te Lula da Silva yönetiminden 2019'da başlayan Bolsonaro yönetimine kadar geçirdiği değişim dalgası, popülizmin demokrasiye yönelik eleştirilerinin farklı kanatlarını sembolize etmektedir. Demokrasinin halkın farklı kesimleriyle farklı çıkar gruplarının ve geniş halk kitlelerinin sesi olma iddiası, liberal demokratik dengede ılımlı bir merkez ve işleyen kurumlar eliyle mümkündür. Şu iddia edilebilir ki, günümüzde ekonomik krizlerin derinleşmesi, ekolojik ve diğer yaşamsal değişimler, iletişim araçlarının genişlemesiyle sıradan insanın daha fazla görünür olma isteği gibi yeni gerginlik alanları üzerinden liberal demokrasinin uzun vadeli, yavaş ve uzlaşmacı ilerleme isteği karşılık bulamamaktadır. Bunun yerine hızlı, keskin ve net çözüm arayışları öne çıkmaktadır. Popülizm bu noktada devreye giren bir aracıdır. Popülizmin halka dayalı yeni bir siyaset kurmak isteği popülist sol ve sağın farklı yorumlarıyla işler. Neoliberalizmin çizdiği ekonomik çerçeve bu farklı yorumların pratiğe geçme(me)sindeki temel belirleyicidir.

Brezilya'da değişim isteğini 2000'lerin başında ilk 20 yıl demokratik sol/popülist-sol sembolize ederken bugün ise aşırı-sağ/popülist-sağ karşılamaktadır. Bu keskin değişimin temel nedeni, yazıda savunulduğu gibi, PT'nin kurmaya çalıştığı yeni demokratik hegemonyada paydaşlarını ya da ittifak yapacağı kesimleri doğru seçememesidir. PT'nin yükselişini sağlayan örgütlü toplumsal kesimlerle, sendikalarla ve yerel hareketlerle olan bağ, ilk dönemlerdeki sosyal politikaların ortaya konmasını sağlasa da devamında iktidarda kalmak için merkez sağ ve elitlere daha çok taviz verilmiştir. Sistemi kontrol eden elitlere karşı, sol popülizmin demokrasiyi genişletme ve tabana yayma hedefi belli bir noktada dirençle karşılaşmıştır. Devamında Rousseff'in azledilmesi sürecinde yükselen sağ popülizmin krizin faturasını farklılıklara çıkarmak isteği ve yakın geçmişe yönelik tepkisi, Bolsonaro gibi bilindik olmayan, görece yeni ve yıpranmamış bir ismin öne çıkmasını sağlamıştır.

Neoliberalizme karşı cepheden değil ama ılımlı uygulamalarla ve teknik manevralara alan kazanmak isteyen PT yönetimleri, partilerin işleyişi, başkanlık için gereken seçim ittifakları ve temel ekonomik kurumların işleyişinde köklü değişiklikler yapamadı. Bakanlık sayısını artırmak, koalisyona daha fazla parti

almak gibi tavizler, değişim sağlayacak hamleler değildi. Değişim isteyen ılımlı bir lider Lula öncülüğünde merkezde kalarak geniş kitlelerin desteğini almak istemek, federal ülkenin yerel ve etnik farklılıklarının yönetilmesinde yeterli olmadı. Yukarıda belirtildiği gibi en az dirençle karşılaşarak kitlelerin desteğini almak isteği, kötüye giden ekonomik göstergelerle iyice zorlaştı. Lula döneminde biriken sorunlar, onun kişisel sempatisiyle belli bir süre idare edilirken, eski gerilla ve radikal geleneğe yakın Rousseff'in kadın olarak uğradığı ayrımcı tepkilerle zirveye çıktı. Tepkiler, bir geçiş dönemi lideri Bolsonaro'yu parlattı. Bolsonaro, ayrımcı söylemlerine rağmen demokrasinin genişlemesi yönünde bir beklentisi olmayan neoliberalizmin ekonomik programlarına uygundur.

Sonuç olarak, ülkenin siyasi yapısının da zorladığı PT'nin kurmaya çalıştığı denge, geniş tabanlı koalisyonlar, değişim isteğini tam anlamıyla yürütememiştir. Devamında gelen uluslararası spor organizasyonlarının yıkıcı etkisi, küresel çapta değişen ekonomik dalga ve toplumsal hareketlerin aktif müdahaleleriyle birlikte PT başarısızlığa uğramıştır. Karşısında herhangi bir siyasi alternatiften ziyade, Avrupa'da da olduğu gibi geçiş döneminin krizini yansıtan bir tepki/öfke söylemi yükselmiştir. Bu söylemin daha da keskinleşmesi ya da PT'nin yaşadığı gibi iktidarda törpülenmesi mümkündür. Sürecin nasıl ilerleyeceğini önemli ölçüde toplumsal hareketlerin sürdüreceği eylemlerin içeriği ve seyri belirleyecektir.

Sonnotlar

[1] Lula, bir lakap olmasına rağmen daha sonra resmi isme eklenmiştir.

[2] Çalışmanın konusunu ve hatta bir makalenin sınırlarını aşacak bağlamda farklı tartışmalar bu konuyla ilişkilidir. Özellikle yoksulluk, post-kolonyal ilişkiler, uluslararası ilişkiler literatüründe Latin Amerika ve popülizm üzerinden sosyal politikalar, yerel mücadeleler ve refah devleti tartışmaları zengin bir içerik sumaktadır. Bknz. Weyland, 2003, 2013; Sader, 2009; Dinerstein, 2014.

[3] Ülkenin siyasi tarihinde 1922'de kurulan ve ülkenin en eski siyasi partilerinden olan Brezilya Komünist Partisi'nin (PCB) ve 1962 yılında kurulan genel işçi konfederasyonu CGT'nin örgütlü mücadelesinin etkilerini ve geçiş süreçlerindeki mücadelelerini hatırlatmak gereklidir. Bu konudaki müdahalesi için yazının hakemine teşekkür ederim.

[4] Ekonomi politik analizler çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte Brezilya'nın bu süreçte iktisadi anlamda yaşadığı ve aşamadığı gerginlik ve ikilemlere; neoliberalizmin bu noktada belirleyici güç olduğuna dair detaylar için bknz: Arestis ve Saad-Filho (der) (2007), Saad-Filho ve Morais (2018).

Kaynakça

Ansell A (2018). Impeaching Dilma Rousseff: The Double Life of Corruption Allegations on Brazil's Political Right. *Culture, Theory and Critique*, 59(4), 312-331.

Arestis P ve Saad-Filho A (der) (2007). *Political Economy of Brazil: Recent Economic Performance*. Springer.

Avritzer L (2017). The Rousseff Impeachment and The Crisis of Democracy in Brazil. *Critical Policy Studies*, 11(3), 352-357.

Avritzer L (2019). The Double Crisis of Representation and Participation in Brazil. *Representation*, DOI: 10.1080/00344893.2019.1572646

Bourne R (2008). *Lula of Brazil: The Story So Far*. London: Zed Books.

Braga R ve Purdy S (2019). A Precarious Hegemony: Neo-Liberalism, Social Struggles, and The End of Lulismo in Brazil. *Globalizations*, 16(2), 201-215.

Bringel B ve Pleyers G (2019). June 2013, Five Years Later: Polarization, Reconfiguration of Activism, and Challenges for The Brazilian Left. İçinde: V Puzone ve L F Miguel (der), *The Brazilian Left in the 21st Century*, London: Palgrave Macmillan, 237-257.

Bruera H F G (2013). *Lula, The Workers' Party and the Governability Dilemma in Brazil*. London: Routledge.

Cammack P (2000). The Resurgence of Populism in Latin America. *Bulletin of Latin American Research*, 19(2), 149-161.

Chagas-Bastos F H (2019). Political Realignment in Brazil: Jair Bolsonaro and the Right Turn. *Revista de Estudios Sociales*, 69, 92-100.

Conniff M L (der) (2012). *Populism in Latin America*. The University of Alabama Press.

Daly T G (2019). Populism, Public Law, and Democratic Decay in Brazil: Understanding the Rise of Jair Bolsonaro. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3350098. Son erişim tarihi, 01/09/2019.

De la Torre C (2017) Populism in Latin America. İçinde: C. Katwasser vd. (der), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford University Press.

Dinerstein A (2014). *The Politics of Autonomy in Latin America: The Art of Organising Hope*. Springer.

Dw.com (2019). Bolsonaro wants Macron's Apology Before Taking G7 Amazonia Aid. *dw.com*, https://www.dw.com/en/brazils-bolsonaro-and-frances-macron-go-head-to-head/a-50171897. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Electionresources.org/br (2020). October 3, 1994 Presidential Election Results, http://electionresources.org/br/president.php?election=1994&state=BR. Son erişim tarihi, 20/05/2020.

Flynn P (2005). Brazil and Lula, 2005: Crisis, Corruption and Change in Political Perspective. *Third World Quarterly*, 26(8), 1221-1267.

Garmany J ve Pereira A W (2019). *Understanding Contemporary Brazil*. New York: Routledge.

Goldstein A A (2019). The New Far-Right in Brazil and the Construction of a Right-Wing Order. *Latin American Perspectives*, 46(4), 245–262.

Gonzalez E ve Leme L (2019). Tracking the first 100 days of Brazilian president Jair Bolsonaro, *as-coa.org*, https://www.as-coa.org/articles/tracking-first-100-days-brazilian-president-jair-bolsonaro. 11/04/2019, Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Guardian Staff (2018). Who is Jair Bolsonaro? Brazil's Far-right President in His Own Words. *Guardian*, 06/09/2018, https://www.theguardian.com/world/2018/sep/06/jair-bolsonaro-brazil-tropical-trump-who-hankers-for-days-of-dictatorship. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Hunter W (2010). *The Transformation of the Workers' Party in Brazil*, *1989–2009*. New York: Cambridge University Press.

Levitsky S ve Way L A (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. New York: Cambridge University Press.

Loureiro P M ve Saad-Filho A (2019). The Limits of Pragmatism the Rise and Fall of The Brazilian Workers' Party (2002–2016), *Latin American Perspectives*, 46(1), 66–84.

Martins M D (2016). Democracy and Popular Rebellion in Contemporary Brazil. *Journal of Developing Societies*, *32*(4), 362-381.

Merkel W (2004). Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, 11(5), 33-58.

Merkel W (2010). Are Dictatorships Returning? Revisiting The 'Democratic Rollback' Hypothesis. *Contemporary Politics*, 16(1), 17-31.

Mouffe C (2019). *Sol Popülizm*. Çev. Aybars Yanık, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mudde C (der). (2016). *The Populist Radical Right: A Reader*. London: Taylor & Francis.

Mudde C ve Kaltwasser C (2013) Populism: Corrective *and* Threat to Democracy. İçinde: C Mudde ve C R Kaltwasser (der), *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* New York: Cambridge Press, 205-222.

Müller J E (2017). *Popülizm nedir?* Çev. Onur Yıldız, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öngel V (2014). Brezilya'nın Değişmeyen Gerçeği; Yolsuzluk. *Akademik Hassasiyetler*, Yıl 1, Özel Sayı, 25-50.

Phillips T (2019). "A second trump": Bolsonaro's Offensive Rhetoric Adds to Brazil's Discomfort. *Guardian*, 19/08/2019, https://www.theguardian.com/world/2019/aug/19/bolsonaro-offensive-rhetoric-brazil. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Pinheiro P (2016). Dilma Rousseff Might Be Gone, But Brazil's Political Crisis Certainly Isn't. *Guardian*, 01/09/2016, https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/sep/01/dilma-rousseff-brazil-political-crisis-conservatives-corruption. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Rohter L (2012). *Brazil on The Rise: The Story of A Country Transformed*. London: Palgrave Macmillan.

Saad-Filho A (2007). Brezilya'da Neoliberalizm, Demokrasi ve Ekonomi Politikası. İçinde: Aylin Topal (der), *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*, İstanbul: Yordam Kitap, 122-147.

Saad-Filho A (2013). Mass Protests Under 'Left Neoliberalism': Brazil, June-July 2013, *Critical Sociology*, 39(5), 657-669.

Saad-Filho A ve Morais L (2014). Mass Protests: Brazilian Spring or Brazilian Malaise?, *Socialist Register*, 50, 227-246.

Saad-Filho A ve Morais L (2018). *Brazil: Neoliberalism versus Democracy*. Pluto Press.

Sader E (2009). Postneoliberalism in Latin America. *Development Dialogue*, *51*(1), 171-179.

Samuels D (2006). Brazilian Democracy Under Lula and the PT. *Constructing Democratic Governance in Latin America Conference*, Washington DC, 28-29 September 2006, http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.472.9971&rep=rep1&type=pdf. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Savran S (2006). Brezilya'da Lula Faciası. *Praksis*, 14, 123-148.

Solak M (2015). Koalisyoncu Başkanlık Sistemi: Brezilya. İçinde: *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/baskanlik_sistemi.pdf, 117-220. Son erişim tarihi, 03/09/2019.

Strategic Comments (2018). Brazilian Politics and the Presidential Election. *Strategic Comments*, 24(7), vii-viii.

Stavrakakis Y, Katsambekis G, Kioupkiolis A, Nikisianis N, Siomos T (2018). Populism, Anti-populism and Crisis. *Contemporary Political Theory*, 17(1), 4-27.

Topal A (2007). Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak: Tarihsel Arka Plan. İçinde Aylin Topal (der), *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*, İstanbul: Yordam Kitap, 21-48.

v-brazil.com/government/laws/constitution.html (2020). Brazil Constitution, *http://www.v-brazil.com/*. Son erişim tarihi, 20/05/2020.

Watts J (2016). Dilma Rousseff: Brazilian Congress Votes to Impeach President, *Guardian*, 18/04/2016, https://www.theguardian.com/world/2016/apr/18/dilma-rousseff-congress-impeach-brazilian-president. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Weyland K (2003). Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How much Affinity?. *Third World Quarterly*, 1095-1115.

Weyland K. (2013). Populism and social policy in Latin America. *Latin American Populism in the Twenty First Century*, 117-145.

Yıldırım Y (2017). Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(2), 51-72.